

СТИЛІСТИЧНІ КОНОТАЦІЇ ТА ЇХ МОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Ходаковська Н. Г.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто визначення способів та засобів мовного вираження стилістичних конотацій. У результаті дослідження виявлено засоби вираження стилістичних конотацій у структурі лексичної одиниці, встановлено, що системні зв'язки стилістично маркованої лексики досліджуються не тільки в плані вираження стилістичних співзначень, а й у плані їх мовного вираження.

Ключові слова: стилістична конотація, похідне слово, емоційне забарвлення, оцінна конотація, експресивна конотація, образність, оцінка.

В статье рассмотрено определение способов и средств языкового выражения стилистических коннотаций. В результате исследования выявлено средства выражения стилистических коннотаций в структуре лексической единицы, установлено, что системные связи стилистически маркированной лексики исследуются не только в плане выражения стилистических значений, но и в плане их языкового выражения.

Ключевые слова: стилистическая коннотация, производное слово, эмоциональная окраска, оценочная коннотация, экспрессивная коннотация, образность, оценка.

In the article the definition of ways and means of linguistic expression of stylistic connotations are investigated. In this study means of expression of stylistic connotations in the structure of lexical units are researched, it is proved that the systematic relations of stylistically marked vocabulary can be explored not only in terms of connotative expression, but also in terms of their linguistic expression.

Key words: stylistic connotation, derivative, emotional colouring, expressive connotation, imagery, valuation.

За останні десятиліття з'явилося чимало робіт, у яких при розгляді питань семантики слова приділяється більше або менше уваги додатковим значенням (співзначенням), які називають загальним терміном конотація. На сьогоднішній день існують різноманітні теорії конотації. Найвідоміші: семіотична (Л. Ельмслев, Р. Барт, St. Ullman) [10; 4; 31], яка є похідною від прагматичної інтерпретації тексту; стилістична (І. В. Арнольд, Е. С. Азнаурова, К. А. Долинін) [2; 1; 9], психологічна (А. А. Леонтьєв, А. А. Залевська, Р. Ромметвейт) [17; 12; 23], тісно пов'язана з поняттями асоціацій та емоційної організації мовлення, а також з культурно-національним аспектом; та філософська (В. З. Панфілов, Г. В. Колшанський) [21; 14].

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю подальшого вивчення стилістичних конотацій на рівні слова, оскільки конотація є частиною семантичної структури слова. Термін "стилістична конотація" вживається в сучасній семантиці та стилістиці для вираження різного роду експресивно-емоційних, оцінних значень, і донині не одержав достатньо ясного осмислення.

Метою статті є визначення способів та засобів мовного вираження стилістичних конотацій, наведення деяких фактів стилістичної конотації сучасної німецької мови та спроба внести деяку ясність у розв'язанні питання цієї проблеми.

Об'єктом дослідження є стилістично марковані похідні іменники в художній прозі з погляду прагматичної спрямованості.

Матеріалом дослідження є твори німецькомовної художньої прози.

Проведений аналіз останніх досліджень дозволяє дійти висновку про те, що серед наявних сьогодні праць, присвячених проблемам стилістичних конотацій, особливо виділяють дослідження Д. Н. Шмельова, К. А. Долиніна (відбір слів завжди визначається умовами, ситуацією) [29; 9], О. С. Ахманової (конотація – прагматичний зміст і понятійне ядро в значенні слова) [3], Й. А. Стерніна (конотація – конотативно-семантичний компонент) [25], Е. М. Верещагіна,

О. М. Ракітіної (конотація – семантична доля значення, країнознавчий та культурологічний аспект) [6; 22], І. В. Арнольд, Б. Зандіх (конотація з обов'язковим і з контекстуальним маркуванням) [2; 30] та ін.

Стилістична конотація (співзначення) на рівні слова визначається нами як мовне утворення, що є компонентом семантичної структури слова та реалізує свій стилістичний зміст у мовленні.

За характером додаткового стилістичного змісту ми розмежуємо стилістичне співзначення емоційного, оцінного та експресивного напрямку. Завдання статті полягає у визначенні способів та засобів мовного вираження стилістичних конотацій. Вияв засобів вираження стилістичних конотацій у структурі слова, можливість їх типологічного опису і класифікації є доказом того, що системні зв'язки в галузі стилістично маркованої лексики потрібно досліджувати не тільки в плані вираження ними стилістичних співзначень, а й у плані їх мовного вираження.

Відомо, що діяльність людей пов'язана зі сприйманням навколишньої дійсності, неможлива без почуттів. Людська свідомість становить єдність логічного і чуттєвого відображення дійсності, що розкривається в діалектичній єдності інтелектуального і емоційного.

Стилістичні конотації емоційного напрямку – це ті емоції і почуття, які виникають завдяки творчій діяльності людини: відчуттями, сприйняттями, уявленнями, ставленнями, думками, зумовленими об'єктивними якостями предмета, але які відображають не самі предмети, а ставлення до них людини.

Емоційно забарвлена лексика може бути поділена на такі групи слів:

– шар емоційно забарвленої лексики з немотивованими (імпліцитними) стилістичними конотаціями: *der Liebling, der Dummkopf*;

– шар емоційно забарвленої лексики з мотивованими (експліцитними) стилістичними конотаціями: *das Männchen, das Spielchen*.

У похідних словах *das Freundchen, das Bürgermeisterchen, das Schläfchen* можна відзначити відтінок зневаги, фамільярності, осуду. Розмовне забарвлення цих слів пояснюється наявністю в їхній структурі емоційного суфікса *-chen*. Відомо, що основне значення цього форманта не містить експресії, а виражає тільки зменшеність. Але залежно від контексту в одних випадках суфікс *-chen* зберігає нейтральне забарвлення, а в інших – виступає емоційно забарвленим. Простежимо це на прикладах. "...*ihre Wangen waren rot, und in der rechten Wange gab es ein Grübchen, das ihr Lächeln lieb machte*". (35, с. 14) – ("Її щічки були червоні, на правій щоці була ямочка, яка надавала їй миловидності"). Похідний іменник *das Grübchen* є стилістично нейтральним і виражає тільки зменшеність. Навпаки, в реченні "*Gib mir ein Stütchen, und geb dir klare hundert Mark, ein appetitisches Angebot...*" (35, с. 62) – ("Дай мені невеликий кінський заводик, і я дам тобі чистих сто марок, ну як, тобі така пропозиція"). Похідний іменник *das Stütchen* функціонує в значенні "кінський заводик" і є стилістично забарвленим, завдяки суфіксу *-chen*, хоча й утворений від стилістично нейтральної субстантивної основи *die Stute* "кобила". Похідний іменник *das Stütchen* має відтінок пестливості, жартівливості. Емоційне забарвлення цього похідного слова виникає не на основі денотативного значення, а залежить від семантичних зв'язків слова з іншими одиницями контексту (спокуслива пропозиція).

Під емоційним компонентом конотації Й. А. Стернін розуміє вираження словом емоції або почуття. Питання про співвідношення емоційного компонента конотації з денотацією розв'язується по-різному [25, с. 94]. Зокрема, І. В. Арнольд припускає, що емоційний компонент утворюється на базі логіко-предметного змісту слів і характеризується тенденцією витіснити його або сильно модифікувати [2, с. 106].

В. І. Шаховський вважає, що семантичний стрижень конотації – це емотивний компонент, а емоція завжди є оцінною і експресивною. Оцінний та експресивний компонент належать не до конотації, а до денотації. Згідно з його концепцією власне конотативною є лише емотивність, яка в тексті реалізується в поєднанні з експресивними та оцінними компонентами значення [28, с. 56].

Розглянемо оцiнку конотацiю. Процес людського пiзнання включає в себе елемент оцiнки. Ця особливiсть людського сприйняття свiту також знаходить своє вiдображення в мовi. Оцiнка як лiнгвiстичне поняття визначається нами як закрiплене в семантичнiй структурi слова стилiстичне спiвзначення, яке реалiзує ставлення носiїв певної нацiональної мови до спiввiдношення зi словом поняття або предмета: схвалення / несхвалення, байдужiсть / небайдужiсть. Оцiнка дається за рiзними ознаками (iстина / неiстина, важливiсть / неважливiсть), проте основна сфера оцiнних значень пов'язана з ознакою добре / погано – *das Schwein* “свиня” (про людину); *der Papagei* “папуга” (теж про людину), але також з оцiнкою “погано”.

“Оцiнка – це об'єктивно-суб'єктивне чи суб'єктивно-об'єктивне ставлення людини до об'єкта, виражене мовними засобами експлицитно чи iмплицитно” [16, с. 158-185]. Ми вважаємо, що наведене визначення найбільш точно вiдображає сутнiсть оцiнки. Оцiнка має досить складну структуру, що мiстить декiлька обов'язкових i факультативних елементiв. До обов'язкових компонентiв оцiнки належать такі експлицитнi та iмплицитнi компоненти, як: суб'єктивний i об'єктивний чинники, що вiдображають цiннiснi стосунки мiж суб'єктом та об'єктом, i властивостi оцiнного предиката (емотивнiсть, емоцiйнiсть, рацiональнiсть, експресивнiсть, афективнiсть, iнтенсифiкацiя) [8, с. 22; 20, с. 8-9]. Категорiя оцiнки передбачає не тiльки визначення позитивних або негативних якостей, властивостей особи, предмета, явища, а також – ознаки дiї i вiдношення до предмета мовлення. Оцiнка може мати як особистий характер, так i виражати колективну, суспiльну думку, супроводжуючись появою певних почуттiв (смутку або радостi, неприємностей чи радощiв, скорботи чи трiумфу, гордостi чи гнiву i т. iн.). Оцiннiсть може бути мовною, яка виявляє потенцiйну властивiсть слiв, та мовленнєвою, що передається контекстом або певними синтаксичними конструкцiями [18, с. 3-20]. Категорiя оцiнки є унiверсальною, тому що не iснує людини, яка б не вiдрiзняла добре вiд поганого. Слово не тiльки мiстить граматичнi та лексичнi предметнi значення, а й водночас висловлює оцiнку суб'єкта [7, с. 21]. Оцiнити означає висловити думку про цiнностi або пiдкреслити значущiсть чогось або когось. Основнi лiнгвiстичнi маркери, якi звичайно спiввiдносяться з оцiнкою, оцiнними значеннями, пов'язанi з ознаками “добре”, “погано”.

Негативна оцiнка, яка має основний маркер емоцiйностi “погано” i може бути представлена у виглядi таких оцiнок: 1) осудлива (*der Grobian* “грубiян”), 2) зневажлива, iронiчна (*der Spröbbling* “нащадок”), 3) нищiвна (*die Negerin* “негритянка”), 4) презирлива (*der Nassauer* “дармоiд, пiдлабузник”), 5) лайлива (*die Hexe* “вiдьма”), 6) образлива (*der Schwarze* “чорношкiрий”).

Усi оцiннi слова внаслiдок їх функцiональної природи характеризуються своєрiдним уживанням у контекстi. Розглянемо це на прикладах художнiх текстiв.

“*Du Heuschrecke! Weißt du, was ich tun werde? Ich werde abend einfach mit dem Taxi abholen*” (33, с. 67) – (“Ах ти, пошесть. Знаєш, що я зроблю? Я сьогодні ввечерi просто заiду за нею на таксi”). Взагалi iменник *der Heuschrecke* перекладається як “сарана, коник” i є стилiстично нейтральним, але в цьому реченнi він набуває негативної оцiнки.

“*Wir haben mit unserer Trinkerei doch so eine gewisse Verantwortung dafür*”, *sagte ich weiter*” (33, с. 35) – (“Але ми через нашу пиятику до деякої мiри вiдповiдальнi за це”, – сказав я далi”). У цьому реченнi негативне значення похiдного iменника *die Trinkerei* зумовлено нейтральною твiрною основою *trinken* “пити”, негативна оцiнка залежить вiд суфiкса.

“*Er stiepte wie ein Rasender und erhielt Sonderapplaus*” (33, с. 93) – (“Вiн танцював як божевiльний i заслужив бурхливi оплески”). Похiдний iменник *der Rasender* утворився вiд дiєслiвної твiрної основи *rasen* “шалено бiгти”, його негативне значення зумовлено наявнiстю семи негативної оцiнки в семантичнiй структурi твiрної основи, а суфiкс *-er* iстотного впливу на формування оцiнки не справляє, вiн лише посилює її.

Вище наведені приклади засвідчують факт переваги негативних оцінок над позитивними. Саме тому, на наш погляд, людина гостро реагує на негативні явища та звертається до негативно-оцінних слів. Позитивне сприйняття світу людиною може бути пов'язане з тим, що в житті погане більш багатоліке, ніж хороше, оскільки воно відповідає необмеженим можливостям відступити від норми, а хороше співвідноситься з нормою.

Для того, щоб виявити та прояснити шляхи становлення і способи вираження стилістичної конотації експресивного напрямку необхідно передусім визначити зміст самого поняття, тобто сутність, природу мовної експресивності.

Експресивність сприймається в лінгвістиці неоднозначно:

– експресивність ототожнюють з образністю і розглядають її як синонімічні поняття [11, с. 31-36; 28, с. 99], виходячи з первинного, етимологічного значення. Категорія “образність” охоплює як систему мови, так і систему мовлення. Стилїстика займається художньою значущістю сприйняття образних засобів, питаннями контексту та значенням слова, оскільки мовні образи сприяють виникненню певної стилістичної конотації. Образність можна визначити як здатність стилістичних засобів створювати реальну картину опису, досягати максимальної конкретності та наочності зображення. Образність – це сукупність різних видів переносного вживання слів, різних способів утворення переносного значення слів та виразів. Експресивність не завжди образна, а образність завжди експресивна та є власною категорією експресивності [15, с. 40-43; 13, с. 24-30]. Однак із цим трактуванням важко погодитися, адже в номінативному процесі слова мають гносеологічну природу, а емоційне, експресивне та оцінне значення слова – семасіологічну. Виникає питання: чи є образність та експресивність тотожними, взаємозалежними, синонімічними. Ми вважаємо, що оцінка, емоційність, експресивність та образність лише на перший погляд видаються тотожними або схожими категоріями; кожний із цих компонентів у семантиці слова є якісно своєрідним;

– експресивність і образність взаємодіють за принципом взаємоперехрещених кіл, на перетині яких розташовані слова, які вміщують ці чотири компоненти – оцінність, емоційність, експресію й образність [27, с. 66-71];

– експресивність і образність розглядаються як ціле і частина. Поняття “експресивність” і “емоційність” не можуть бути взаємозамінними. Образність може бути частиною мовної одиниці мовного засобу. Експресивність – результат функціонування мовного засобу, вживання лексичної одиниці в мовленні [19, с. 15-36; 26, с. 40]. Експресивність – це посилення виразності, яка виникає за рахунок мовного значення, значень мовних засобів, афіксів зокрема [24, с. 9-10; 5, с. 3-24].

За характером становлення експресивно забарвлена лексика поділяється на такі підгрупи: експресивно забарвлена лексика з немотивуючими стилістичними конотаціями, тобто це стилістично забарвлені лексичні одиниці, в яких експресивна конотація є органічною складовою семантичної структури слова. Поява образу можлива одночасно з появою його мовного висловлення. Наприклад: “*Er war also, wie Charlotte Jordan mit Befriedigung feststellte, ein gewöhnlicher Bigamist*” (34, с. 108) (“Раніше він був, як задоволено встановила Шарлотта, звичайний двоєженець”). Похідний іменник *der Bigamist* утворився від стилістично-нейтральної субстантивної основи *die Bigamie* “бігамія, двоєженство”, хоча сам по собі він стилістично не забарвлений, однак містить (в собі) експресивний відтінок несхвалення, зневаги. “*Die anderen Friseurinnen und die beiden Lehrlinge ordneten sich unter. Scherzhaft nannten sie Gertrud die Brigadeuse*” (33, с. 200) (“Інші перукарки та обидві учениці зібралися внизу. Гертруду вони називали жартівливо “бригадирка”). Похідні іменники *die Friseurinnen, die Brigadeuse* є стилістично забарвленими, це забарвлення залежить від афіксів *-euse/-öse*, які оформлюють похідні слова з експресивним забарвленням.

Експресивно забарвлена лексика з мотивованими стилістичними конотаціями. До цього пласту лексики належать слова, експресивна конотація яких є наслідком семантичного переосмислення слова, в основі якої лежить структурна мотивація, а показником семантичного переосмислення є словоскладання або суфіксація, наприклад, *der Greifer* “лягавий, фараон (про поліцейського)”, *der Grüßer* “швейцар”, *der Aufschneider* “хвалько, брехун; хірург”, від дієслова *aufschneiden* “розрізати, відкривати щось ножем; розм. хвалитися, прибріхувати”, *die Heule* “портативний радіоприймач” від дієслова *heulen* “вити, ревіти, ридати”.

На нашу думку, конотація має достатньо чітку структуру: вона складається з елементів тісно пов’язаних між собою. Найчастіше компоненти конотації перехрещуються, так би мовити, нашаровуються один на одного. Ми вважаємо, що в кожного слова ієрархія компонентів конотації в різних комунікативних умовах може бути різною. Ті чи інші елементи виходять на перший план залежно від контексту, комунікативної ситуації. Будь-яка додаткова інформація в значенні слова, пов’язана з його функціонуванням, тобто з типовим набором комунікативних ситуацій, у яких воно вживається, і є стилістичною конотацією.

Література

1. Азнаурова Е. С. Прагматика художественного слова / Эльвира Сергеевна Азнаурова. – Ташкент : ФАН, 1988. – 121 с.
2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования / Ирина Владимировна Арнольд. – 3-е изд. М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Ахманова О. С. О стилистической дифференциации слов / Ольга Сергеевна Ахманова // Сборник статей по языкознанию (проф. МГУ акад. В. В. Виноградову в день его 60-летия). – М., 1958. – С. 24-39.
4. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Ролан Барт. – М. : Прогресс; Универс, 1994. – С. 392-400.
5. Васильева А. Н. Некоторые вопросы словообразования в русском языке и в русской разговорной речи / А.Н. Васильева // Исследования по стилистике. – Пермь : Изд-во Пермск. ун-та, 1971. – Вып. 3. – С. 3-24.
6. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Наука, 1980. – 320 с.
7. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
8. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – М. : Едиториал УРСС. – 2002. – 280 с.
9. Долинин К. А. Стилистика французского языка / Константин Аркадьевич Долинин. – Л. : Просвещение, 1987. – 303 с.
10. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Луи Ельмслев. [Пер. с англ. / Сост. В.Д. Мазо]. – М. : Ком Книга, 2006. – 248 с.
11. Загоровская О. В., Фомина З. Е. Экспрессивные и эмоционально-оценочные компоненты значения слова / О. В. Загоровская, З. Е. Фомина // Семантические процессы в системе языка. Межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1984. – С. 31-36.
12. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / Александра Александровна Залевская. – М. РГГУ, 1999. – 196 с.
13. Киселёва Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Людмила Александровна Киселёва. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 160 с.
14. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Геннадий Владимирович Колшанский. [Серия: Лингвистическое наследие XX века]. – М. : Либроком, 2010. – 152 с.
15. Коралова А. Л. Семантическая природа образных средств: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Коралова Анастасия Леонидовна. – МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1975. – 200 с.

16. Кунин А. В. Механизм окказиональной фразеологической номинации и проблема оценки / А. В. Кунин // Сб. науч. тр. МГПИИЯ. – М. : МГПИИЯ, 1980. – Вып. 168. – С. 158-185.
17. Леонтьев А.А. Психология общения / Алексей Алексеевич Леонтьев; [2-е изд., испр. доп.]. – М. : Смысл, 1997. – 351 с.
18. Лукьянова Н. А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность / Н. А. Лукьянова // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: Изд-во Новосибирск. ун-та, 1976. – С. 3-20.
19. Матвеева Т. В. Экспрессивная глагольная лексика в свете теории лексико-семантических групп / Т. В. Матвеева // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск : Изд-во Свердловск. ун-та, 1982. – С. 15-36.
20. Островська О. М. Лінгвостилістичні засоби оцінки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Островська Оксана Миколаївна. – Львів, 2001. – 16 с.
21. Панфилов В. З. Философские проблемы языкознания: Гносеологические аспекты / Владимир Зиновьевич Панфилов. – М., 1977. – 284 с.
22. Ракитина О. Н. Национально-культурная коннотация как семантическая категория (на материале русских и немецких слов, обозначающих участки рельефа в фольклорных текстах): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ольга Николаевна Ракитина. – Воронеж, 2005. – 229 с.
23. Ромметвейт Р. Слова, значения и сообщения / Р. Ромметвейт // Психолингвистика за рубежом / [отв. ред. А. А. Леонтьев, Л. В. Сахарный]. – М. : Наука, 1972. – С. 53-87.
24. Сакиева Р. С. Эмоционально-разговорная речь. Немецкий язык / Римма Сафраиловна Сакиева. – М. : Высшая школа, 1991. – 192 с.
25. Стернин Й. А. Лексическое значение слова в речи / Йосиф Абрамович Стернин. – Воронеж, 1985. – 154 с.
26. Телия В. Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1991. – С. 214.
27. Харченко В. К. Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова / В. К. Харченко // Русский язык в школе. – 1976. – № 3. – С. 66-71.
28. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе (на материале английского языка): дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / Шаховский Виктор Иванович. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1987. – 192 с.
29. Шмельов Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Дмитрий Николаевич Шмельов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 280 с.
30. Sandig B. Stilistik der deutschen Sprache / Barbara Sandig. Walter de Gruyter. – Berlin; New York, 1986. – 368 S.
31. Ullman S. Grundzüge der Semantik. Die Bedeutung in sprachwissenschaftlicher Sicht / Stephen Ullman. – Berlin, 1997. – 318 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

32. Richter H. Gottfried Kellers frühe. Novellen. 2. Aufl. – Berlin : Rütten Loening, 1976. – 243 S.
33. Remarque E. M. Drei Kameraden / Erich Maria Remarque. KIWI Paperbacks bei Kiepernheuer & Witsch. Köln. – 1998. – 398 S.
34. Remarque E. M. Der schwarze Obelisk / Erich Maria Remarque. KIWI Paperbacks bei Kiepernheuer & Witsch. – Köln, 1998. – 414 S.
35. Strittmatter E. Damals auf der Farm / Erwin Strittmatter. – Leipzig : Verlag Philipp Reclam jun., 1984. – 270 S.